

mgr Anna Szuchalska

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Filologiczny

tel. (85) 745 74 46

e-mail: annaszuchalska@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2358-0696>

OBSERWACJA UCZESTNICZĄCA NA LEKCJACH JĘZYKOWYCH – KORZYŚCI I OGRANICZENIA

ABSTRAKT

Obserwacja jest metodą badawczą polegającą na postrzeganiu, gromadzeniu, opisie i interpretacji danych. Artykuł poświęcony jest zarówno korzyściom płynącym ze stosowania obserwacji uczestniczącej na lekcjach języka angielskiego, jak i ograniczeniom tej metody. We wstępie scharakteryzowana jest obserwacja jako metoda naukowa i pokrótce omówione są jej typy. Następnie przedstawione zostały etapy i warunki obserwacji, tj. celowość, planowość, selektywność, dokładność i obiektywność. W głównej części artykułu szczegółowo opisana jest obserwacja uczestnicząca (jawna i ukryta) na lekcjach językowych (na przykładzie lekcji języka angielskiego). Przedstawione zostały również dwa badania, w których wykorzystano tę metodę. W części końcowej wskazano na zalety poprawnie przeprowadzonej obserwacji i ograniczenia, jakie ta metoda może ze sobą nieść.

Słowa kluczowe: glottodydaktyka, obserwacja uczestnicząca, typy obserwacji, korzyści, ograniczenia

ABSTRACT

PARTICIPANT OBSERVATION IN LANGUAGE LESSONS – BENEFITS AND LIMITATIONS

Observation is a research method involving noting, collecting and interpreting data. The aim of the article is to present the benefits and limitations of using these methods in language lessons. In the introduction the author characterizes observation as a research method and briefly describes its main types. Next, the conditions of effective observation, i.e. purposefulness, schedule, selectivity, precision and impartiality, are presented. The main body of the article is devoted to participant (both public and disguised) observation in foreign (English) language lessons. Two studies making use of this research method are also described. In the summary, the advantages and disadvantages of this research method are listed.

Key words: glottodidactics, participant observation, observation types, benefits, limitations

1. Wprowadzenie

Człowiek postrzega otaczający go świat niemal w każdej chwili swojego życia w sposób mniej lub bardziej uświadomiony za pomocą zmysłów. Kiedy zaczyna interesować się tym, co dostrzegł, badać to, wyjaśniać i dociekać, mamy już do czynienia z **obserwacją**, którą rozumie się jako „celowe, tzn. ukierunkowane i zamierzone oraz systematyczne postrzeganie badanego przedmiotu, procesu lub zjawiska”¹. W obserwacji, oprócz postrzegania zmysłowego, dochodzi również do głosu intelekt człowieka. Intelekt niejako narzuca jednostce dany sposób postrzegania świata. Może pojawić się tutaj niebezpieczeństwo patrzenia na świat przez pryzmat stereotypów, w które zostajemy wyposażeni, będąc częścią jakiegoś środowiska kulturowego czy społecznego, żyjąc w konkretnej rodzinie, otoczeni konkretnymi ludźmi. Zdając sobie sprawę z ograniczenia stereotypami, które mogą upraszczać czy fałszować nasz obraz świata, należy podkreślić, iż w przypadku obserwacji jako metody badawczej „mamy do czynienia z subiektywnym postrzeganiem i interpretowaniem obiektywnych faktów”².

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie korzyści poprawnie przeprowadzonej obserwacji oraz analiza błędów, jakie mogą się w jej trakcie pojawić i wskazanie na ograniczenia, jakie ta metoda może ze sobą nieść. Aby to ukazać, opisane zostaną dwa badania, jedno przeprowadzone na gruncie polskim, a drugie – na zagranicznym, w których zastosowano tę metodę. Na koniec ujęte zostaną wnioski płynące zarówno z lektury prac teoretycznych, jak i będące rezultatem zreferowanych badań oraz wysunięte będą implikacje, jakie może mieć zastosowanie obserwacji w glottodydaktyce.

2. Obserwacja jako metoda naukowa

Obserwacja jest podstawą wielu badań naukowych, zwłaszcza takich, w których nadrzędnym celem jest stwierdzenie istnienia jakichś cech, faktów, zdarzeń i zjawisk oraz ich opis i interpretacja. Badacze zajmujący się klasyfikacją metod i badań naukowych nie zawsze zgadzają się co do miejsca obserwacji w tej

¹ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2005, s. 149.

² Tamże, s. 150.

klasyfikacji. Aby zrozumieć przyczynę tych różnic, należy przytoczyć w definicję metody i techniki badawczej. Za Mieczysławem Łobockim można przyjąć, że

metoda badań (...) odnosi się do ogólnych dyrektyw czy norm (reguł) postępowania badawczego, tj. obowiązujących bez względu na cel, jakiemu ma ona służyć, i warunki, w jakich się ją stosuje. Technika badań natomiast jest tożsama z bliżej skonkretyzowanymi wskazaniem, określającymi możliwie dokładnie i szczegółowo przebieg organizowanego z jej pomocą procesu badawczego. Podporządkowana jest z reguły określonej metodzie badań i pełni wobec niej rolę służebną. (...) technika badawcza jest zawsze pewną uszczegółowioną odmianą badań. Ta z kolei może w zasadzie poszczycić się kilkoma różnymi technikami badań³.

Obserwacja, która dostarcza ludziom pierwotnych informacji o otaczającym świecie i zapewnia mnogość twierdzeń empirycznych, przez niektórych uznawana jest za jedną z najważniejszych metod otrzymywania informacji, a zdolność obserwacyjna uważana jest za jedną z najważniejszych cech badacza⁴. Jako że otrzymywane w wyniku informacji dane są „przefiltrowane” przez subiektywne postrzeganie i poddane działaniu różnorodnych stereotypów, dla uzyskania pełnego obrazu w badaniach obserwacja powinna zostać uzupełniona innymi metodami. Inni zaś badacze (np. Tadeusz Pilch) przyjmują, że właśnie ze względu na konieczność łączenia w obserwacji wielu technik pomocniczych nie można jej nazwać samodzielną metodą badawczą.

3. Uwarunkowania poprawnego procesu obserwacji

W obserwacji jako metodzie naukowej można wyróżnić trzy podstawowe etapy (przy czym etapy te nie są od siebie zależne i nie muszą następować po sobie w określonej kolejności⁵) – postrzeganie danych, ich utrwalanie oraz próba ich interpretacji. W warunkach szkolnych te etapy zachodzą właśnie w takiej kolejności, jako że trudno sobie wyobrazić nauczyciela, który prowadzi lekcję i jednocześnie notuje zaobserwowane przejawy zachowania uczniów. Podczas lekcji może je co najwyżej postrzegać i starać się zapamiętać, aby następnie utrwalić je pisemnie już po zajęciach. Z kolei interpretacja pewnych zjawisk może pojawić się już na etapie postrzegania, zwłaszcza gdy zjawiska te wiążą się z pewnymi

³ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2001, s. 217.

⁴ J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, s. 151.

⁵ D. Cybułska, *Wykorzystanie metody obserwacji w naukach społecznych*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2 (6), s. 21.

oczywistymi zależnościami, niewymagającymi oddzielnej analizy (np. interpretacja języka ciała, mimiki twarzy). Nie oznacza to, że etap interpretacji końcowej jest niepotrzebny i może być w tym wypadku pominięty.

Aby obserwacja była poprawna z metodologicznego punktu widzenia, powinna być⁶:

- celowa, tzn. nastawiona na jasno i wyraźnie uświadomiony przez obserwatora cel badawczy, który ukierunkuje go na przedmiot obserwacji;
- planowa, tj. prowadzona według określonego planu, uwzględniającego czas trwania obserwacji, jej etapy, sposoby obserwowania i rejestrowania wyników obserwacji, wpływ warunków, w których się odbywa na jej wyniki oraz określenie zasad interpretacji zgromadzonego materiału obserwacyjnego;
- dokładna, wyczerpująca i wnikliwa, tzn. że obserwacja nie jest zniekształcona wskutek obecności obserwatora, obejmuje wszelkie możliwe dane na temat jej przedmiotu oraz nie pomija szerszego kontekstu obserwowanego zjawiska;
- obiektywna, tj. niezależna od osobistych doświadczeń, postaw czy oczekiwań obserwatora;
- aktywna/selektywna – obserwator nie rejestruje wszystkich swoich spostrzeżeń dotyczących przedmiotu badań, ale dokonuje ich selekcji na podstawie celu badań;
- systematyczna – obserwacja powinna być przeprowadzona według określonego systemu, aby móc spostrzegać przedmiot badań wielokrotnie i w różnorodnych warunkach jego istnienia.

4. Typy obserwacji

Obserwację można podzielić na kilka typów ze względu na⁷:

- typy kontaktów z obserwowanymi osobami:
  - obserwacja bezpośrednia, która dotyczy zachowań osób obserwowanych w bezpośrednim z nimi kontakcie. Oznacza to, iż podczas takiej obserwacji badacz jest osobiście obecny, sam gromadzi materiał badawczy oraz dokonuje jego analizy i interpretacji. Szczególną odmianą obserwacji bezpośredniej jest obserwacja uczestnicząca, której zostanie poświęcona oddzielna część niniejszego artykułu;

⁶ Uwarunkowanie metodologicznie poprawnej obserwacji zebrane z cytowanych artykułów i książek Mieczysława Łobockiego, Janusza Sztumskiego i Darii Cybulskiej.

⁷ M. Łobocki, *Metody i techniki...*, s. 50–53.

- obserwacja pośrednia – nie wymaga osobistej obecności badacza, jako że nie dotyczy bezpośrednio obserwowanych zjawisk, ale odnosi się do informacji o nich przekazanych przez inne osoby lub bada skutki, które te zachowania wywołują.
- stopień ustrukturalizowania:
  - obserwacja ustrukturalizowana (standaryzowana), podczas której badacz obserwuje badane osoby nie tylko pod kątem realizacji wcześniej założonego celu badawczego, lecz także uwzględnia w swojej obserwacji ściśle określone kategorie interesujących go zachowań;
  - obserwacja nieustrukturalizowana (niestandaryzowana), która pozostawia obserwatorowi całkowitą swobodę w postrzeganiu zjawisk, doborze technik czy sposobów gromadzenia danych, pod warunkiem, że są one podporządkowane ogólnemu celowi badań.
- stopień jawności obserwacji:
  - obserwacja jawna, podczas której badacz oficjalnie występuje w roli obserwatora, a badane osoby są poinformowane o tym, iż są obserwowane oraz znają charakter i cel badań. Osoby biorące udział w takiej obserwacji muszą wyrazić nań swoją zgodę;
  - obserwacja ukryta, w której przed osobami obserwowanymi zataja się to, że są one przedmiotem obserwacji, a dokonuje się jej w taki sposób, aby badane jednostki nie mogły się domyślać, że są obserwowane.
- czas prowadzonej obserwacji:
  - obserwacja ciągła, której dokonuje się bez przerwy przez pewien czas;
  - obserwacja nieciągła, dokonywana w ustalonym uprzednio czasie lub w równych odstępach czasu.
- liczba obserwowanych osób:
  - obserwacja jednostkowa, która obejmuje swoim zasięgiem jedną osobę lub co najwyżej kilka osób;
  - obserwacja grupowa w warunkach szkolnych odnosząca się np. do poszczególnych zespołów uczniowskich, całej klasy uczniowskiej lub jakiejś grupy wychowawczej.
- zakres treściowy obserwacji:
  - obserwacja całościowa, której zadaniem jest możliwie szybkie i pełne ukazanie problemu badawczego interesującego badacza;
  - obserwacja częściowa, dotycząca tylko niektórych aspektów problemu badawczego.

- warunki obserwacji:
  - obserwacja w warunkach naturalnych (preferowana w badaniach pedagogicznych);
  - obserwacja w warunkach laboratoryjnych.

5. Obserwacja uczestnicząca na lekcjach językowych

W poprzedniej części omówione zostały różne rodzaje obserwacji. Ze względu na typ kontaktu z osobami badanymi wyróżniono obserwację bezpośrednią i pośrednią. Jako szczególną odmianę obserwacji bezpośredniej podano obserwację uczestniczącą. *De facto* ten rodzaj badania ma również swoje wariacje w zależności od stopnia zaangażowania obserwatora w kontakty z obserwowanymi i w sytuacji, które obserwują. Na jednym krańcu znajduje się obserwacja bierna, gdzie badacz jest obecny „na scenie”, ale w niej nie uczestniczy ani nie wchodzi w interakcje z uczestnikami. Badacz jest tu jedynie świadkiem, który obiera jakiś punkt obserwacyjny i notuje to, co dostrzeże. Ten typ obserwacji jest prawie niemożliwy w sytuacji szkolnej. Nauczyciel zawsze, w większym lub mniejszym stopniu, jest uczestnikiem wydarzeń. Może być co najwyżej obserwatorem „umiarkowanym”, próbując zachować równowagę pomiędzy byciem osobą wtajemniczoną (*insider*) a postronną (*outsider*), pomiędzy obserwacją a uczestnictwem. Tak dzieje się w przypadku, kiedy nauczyciel przydziela uczniom zadania do pracy w grupie. Z jednej strony ma wtedy możliwość obserwowania swoich wychowanków i zbadania wielu aspektów procesu dydaktycznego i wychowawczego, np. jaki język dominuje podczas wspólnego dochodzenia do rozwiązania zadań, jakie role przyjmują poszczególni uczniowie, dlaczego jedni są bardziej, a inni mniej aktywni podczas pracy, jakich metod i narzędzi używają, etc. Z drugiej strony nauczyciel jest w środowisku klasowym ekspertem i jego rolą jest zawsze wspieranie uczniów i udzielanie im informacji zwrotnej, a więc z natury rzeczy jest czynnym uczestnikiem lekcji. Na drugim krańcu pod względem stopnia zaangażowania obserwatora znajdują się obserwacja aktywna i całkowita. Ten pierwszy rodzaj zakłada, że po krótkim okresie obserwacji, podczas której badacz analizuje sytuację i zachowania uczestników i zaczyna je rozumieć, obserwator próbuje przejmować te konkretne wzory postępowania i sam staje się uczestnikiem. W obserwacji całkowitej punktem wyjścia są codzienne wydarzenia, które stopniowo stają się polem badań i analiz. Obserwacja aktywna i całkowita są niewykonalne w środowisku szkolnym, ponieważ nauczyciel nigdy nie będzie uczestnikiem procesu edukacyjnego na takich samych zasadach jak uczniowie, jako iż ich role w tym procesie są całkowicie odmienne. Jedną z niewielu możliwości minimalnej zamiany tych ról daje metoda zwana

„odwróconą lekcją”, w której uczniowie w domu, w wybranym przez siebie czasie i w swoim własnym tempie, zapoznają się z nowym materiałem (wcześniej przygotowanym i udostępnionym im przez nauczyciela), a na lekcji następuje sprawdzenie i ugruntowanie wiedzy. W tej metodzie nauczyciel przekazuje uczniom odpowiedzialność za proces zdobywania wiedzy i wychodzi ze swojej strefy komfortu, jako że przestaje być ekspertem i jedynym źródłem informacji, a staje się partnerem, przewodnikiem i inspiratorem ucznia.

Dlaczego obserwacja uczestnicząca jest jedną z najbardziej praktycznych metod badań w przypadku glottodydaktyki? Jej przydatność wynika z tego, że obserwatorem może być sam nauczyciel, a jako osoba mająca na co dzień kontakt z uczniami jest on w najlepszej sytuacji, aby dostrzegać, co dzieje się w klasie. Poprzez obserwację może analizować, jak uczniowie działają (zachowanie), czego w swoim działaniu używają i co tworzą oraz to, jak się komunikują. Ponadto, dzięki tej metodzie nauczyciel może również badać udział uczniów w lekcji, ich chęć współpracy, zachowania i postawy poszczególnych członków grupy, dynamikę zespołu rówieśniczego, strukturę i organizację klasy, metody i techniki nauczania, styl nauczania, środowisko klasowe, interakcje pomiędzy uczniami oraz uczniami i nauczycielem, a także indywidualną historię szkolną konkretnych uczniów.

Badacze zajmujący się obserwacją jako metodą naukową wykorzystywaną w pedagogice i glottodydaktyce wyróżniają jej trzy podstawowe przedmioty⁸: warunki, w jakich przebywają badane osoby, sytuacje, w których uczestniczą oraz reakcje tych osób na te warunki i sytuacje. Na warunki jako na przedmiot obserwacji składać się mogą przedmioty i obiekty (np. wyposażenie klasy, pomoce naukowe, oświetlenie, temperatura, kolory, dekoracje itd.), osoby (liczebność klasy, wiek i płeć uczniów, miejsce urodzenia i dotychczasowego życia itd.) oraz ich poziom umysłowy i kulturalny. Jeśli chodzi o sytuacje, mogą one przybrać postać zajęć zorganizowanych i niezorganizowanych. Nauczycielowi najłatwiej jest oczywiście obserwować uczniów podczas zajęć zorganizowanych, czyli najczęściej – na lekcji. Może wtedy dokonywać obserwacji systematycznie, zwłaszcza podczas pracy samodzielnej czy grupowej lub zespołowej uczniów. Bardziej spontaniczne zachowania uczniów mogą być badane podczas przerw, wycieczek, imprez szkolnych, itd. To, co jednak najbardziej interesuje badaczy, to reakcje uczestników, przy czym należy pamiętać, że poważnym błędem metodologicznym jest analizowanie ich w oderwaniu od warunków i sytuacji. Najczęściej uwagę obserwatorów przyciągają te reakcje badanych osób, które są dostępne zewnętrznemu postrzeganiu, czyli np. zachowania uczniów, którzy chcą na siebie zwrócić uwagę nauczyciela lub rówieśników, choćby poprzez

⁸ M. Loboeki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 2001, s. 56–59.

przyjmowanie roli klasowego „błazna”, „osiłka” czy „lidera”, uczniowie wyraźnie odbiegający od reszty zespołu, czy to wybitnie zdolni, czy będący poniżej ogólnie przyjętej normy, uczniowie świadomie izolujący się lub izolowani przez innych itd. Wnikliwy badacz nie analizuje tylko bezpośrednio widocznych zachowań, powinien również rozważać to, co naocznie niedostępne: procesy poznawcze (np. pamięć, uwaga, myślenie, mowa) oraz cechy osobowości (m.in. nawyki, zainteresowania, potrzeby, postawy).

Bardzo ważnym warunkiem poprawnej obserwacji jest rejestrowanie danych obserwacyjnych w możliwie krótkim czasie po ich zaobserwowaniu, jako że odwlekanie tego w czasie jest równoznaczne z trudnościami w ich przypomnieniu sobie lub grozi ich (bardziej lub mniej świadomym) zniekształceniem lub zafałszowaniem. Zgromadzone dane można protokołować w sposób całkowicie swobodny, niepodlegający wcześniej założonym kategoriom, co ułatwia analizę jakościową badanego problemu lub w sposób ustrukturyzowany, wedle ściśle określonych kryteriów, umożliwiając tym samym analizę ilościową. W notowaniu spostrzeżeń mogą badaczowi pomóc techniczne środki przekazu, np. kamera, aparat, dyktafon. Zarejestrowane dane należy następnie uporządkować zgodnie z wcześniej ustalonym celem badawczym i hipotezami badawczymi, pamiętając o tym, aby zawrzeć tylko to, co sami zaobserwowaliśmy, a oddzielić wszystko, co usłyszeliśmy od innych lub czego się domyślamy czy spodziewamy. Ostatnim etapem w pracy badacza jest interpretacja zebranych danych i wyprowadzenie wniosków. Wnikliwa interpretacja jest możliwa wyłącznie wtedy, gdy badacz dysponuje dużą ilością różnorodnego materiału, ma podstawową wiedzę psychologiczną dotyczącą zachowań ludzkich oraz przyjmuje odpowiedzialność, jak najbardziej obiektywną postawę badawczą.

Aby ukazać przydatność obserwacji jako metody badawczej na lekcjach języka angielskiego, przytoczone zostaną badania przeprowadzone przez prof. Lucynę Aleksandrowicz-Pędich⁹, a także przez Michaela Zunigę i Daphnee Simard¹⁰.

Badanie prof. Aleksandrowicz-Pędich dotyczyło obecności komponentu międzykulturowego na lekcjach języków obcych. Dobór metody podyktowany został rolą zawodową, którą badaczka ówczesnie pełniła (konsultant metodyczny w ogólnopolskiej szkole językowej). Obserwacji poddano ponad 40 nauczycieli różnych języków obcych na ponad 80 półtoragodzinnych zajęciach. Lektorzy w trakcie hospitacji zajęć w większości nie wiedzieli, że obserwacji poddano

⁹ L. Aleksandrowicz-Pędich, *Międzykulturowość na lekcjach języków obcych*, Białystok 2005, s. 47–78.

¹⁰ M. Zuniga, D. Simard, *Observing the interactive qualities of L2 instructional practices in ESL and FSL classrooms*, „Studies In Second Language Learning and Teaching SSLT” 2016, vol. 6, no. 1, pp. 135–158.

również odniesienia do kultury, aby uniknąć ingerencji w ich tryb nauczania. Po pierwszych 60 lekcjach badaczka przeprowadziła szkolenie dotyczące komponentu międzykulturowego, aby następnie sprawdzić jego wpływ na pojawienie się tematyki kulturowej na kolejnych zajęciach. Okazało się, że świadomość, jak istotne są odniesienia do obcej kultury i porównania z kulturą rodzimą, znacząco wpłynęła na częstotliwość pojawiania się elementów związanych z tradycją i zwyczajami ludzi. Badanie miało charakter ilościowy i jakościowy. Do analizy ilościowej wykorzystano kwestionariusze, za pomocą których notowano występowanie ćwiczeń kulturowych, ich rodzaj, częstotliwość czy źródła. Badanie jakościowe natomiast zostało oparte na rejestracji zachowań lekcyjnych, doboru tematów, nieformalnych rozmów z lektorami. Dla celów niniejszego artykułu mniej istotne, choć z punktu widzenia nauczyciela języka angielskiego niezwykle interesujące, są wyniki badań przeprowadzonych przez prof. Aleksandrowicz-Pędich. Zasadnicza jest próba oceny ich przydatności w badaniach glottodydaktycznych. W opisanym przypadku obserwacja okazała się metodą bardzo skuteczną. Jej wybór był oczywisty w odniesieniu do roli pełnionej przez badaczkę w szkole. Pozycja zawodowa ułatwiła też dobór badanej grupy oraz bieżącą rejestrację danych. W tym konkretnym badaniu prof. Aleksandrowicz-Pędich przyjęła stanowisko obserwatora biernego i zdecydowała się na obserwację utajoną w pierwszej fazie badań i jawną w drugiej. Zbadała dużą liczbę lektorów na wielu zajęciach, co pozwoliło jej zgromadzić znaczną ilość materiału, a więc wyniki były obiektywne i porównywalne. Zastosowała analizę jakościową, badając częstotliwość i rodzaj użytych materiałów, oraz analizę jakościową, opisując m.in. postawy nauczycieli czy ich świadomość kulturową.

Celem badania Michaela Zunigi i Daphnee Simard było określenie, w jakim stopniu nauczyciele uczący języka angielskiego i francuskiego jako drugiego w publicznej szkole średniej używają metod i technik, które sprzyjają interakcji w klasie (z ang. *interaction-friendly instructional practices*). Badacze obserwowali 8 nauczycieli podczas 64 godzin lekcyjnych przez jeden semestr przy użyciu kamery ustawionej w dyskretnym miejscu, obsługiwanej przez asystenta, oraz dwóch mikrofonów. Ani nauczyciele, ani uczniowie nie wiedzieli, jaki jest cel badań, aby nie wpływać na wybór metod przez pedagogów. Obserwacje zapisywane były w tabeli – mierzono czas, którzy nauczyciele poświęcali na zadania wspierające interakcję (np. praca w grupach, ćwiczenia z luką informacyjną), analizowano również okresy, kiedy nauczyciel jest wykładowcą, a kiedy wchodzi w dialog z uczniami. Następnie badacze stworzyli „indeks sprzyjania interakcji” (z ang. *interaction favorability index*), za pomocą którego mogli precyzyjnie zmierzyć stopień interaktywności w klasie. Wprawdzie w 1984 roku w wyniku

badania Allena, Fröhlich i Spada¹¹ stworzyli schemat informacji COLT (z ang. *Communicative Orientation of Language Teaching*), który miał określać, w jakim stopniu konkretne zajęcia odpowiadają założeniom nauczania ukierunkowanego na komunikację, ale Zuniga i Simard zdecydowali się wykonać nowe narzędzie do obserwacji, w zamyśle prostsze, niewymagające umiejętności *stricte* badawczych, oparte na doświadczalnie zbadanych zmiennych, służące analizie interakcji w klasie w skali makro. Obserwacja dwójki badaczy nie tylko pozwoliła im na ocenę obserwowanych zajęć pod względem interaktywności, ale też skłoniła ich do wniosku o potrzebie prowadzenia dalszych badań w tym zakresie oraz pozostawiła ich z nadzieją, że wypracowane przez nich narzędzie może służyć samym nauczycielom jako precyzyjny i efektywny instrument oceny komunikacyjności ich własnych zajęć.

6. Wady i zalety obserwacji uczestniczącej na lekcjach językowych

Podstawowym ograniczeniem obserwacji uczestniczącej jako metody badawczej w glottodydaktyce jest pozycja nauczyciela jako obserwatora. Trafnie ujął ten problem Mieczysław Łobocki: „Szczególnym typem uczestnictwa częściowego jest uczestnictwo nauczyciela lub wychowawcy w grupie rówieśniczej młodzieżowej. Nie ma bowiem w grupie młodzieżowej roli dla badacza dorosłego, którą mógłby zająć, uzyskując wszelkie prawa członka grupy. Pewna sfera spraw grupy młodzieżowej będzie dla dorosłego badacza zawsze zamknięta (chodzi tu bardziej o zachowania niż o opinie). Stopień szczerości w relacjach indywidualnych jest trudny do określenia. Dlatego do badania grup młodzieżowych lub dziecięcych obserwacja uczestnicząca ma zastosowanie ograniczone. Będzie to zawsze uczestnictwo częściowe, stopień akceptacji przez grupę roli obserwatora pozostanie nieznany, nawet przy znajomości granic, w jakich osobnik dorosły jest akceptowany przez grupy dziecięce lub młodzieżowe”¹². Ponadto istnieje obawa, że obserwacja jako metoda badawcza może zostać odebrana jako pewnego rodzaju ingerencja, ponieważ może spowodować zmiany w zachowaniu uczniów. Jeśli nauczyciel prowadzi lekcje z pozycji autokratycznej, może to spowodować, że większa liczba uczniów będzie postępować w sposób nieśmiały bądź usłużny lub wprost przeciwnie – doprowadzić do działań pełnych agresji czy uporów. Jeśli z kolei nauczyciel postanowi przyjąć rolę „dobrego kolegi” czy „przyjaciela”, uczniowie mogą to wykorzystać do zminimalizowania wymagań

¹¹ P. Allen, M. Fröhlich, N. Spada, *The communicative orientation of language teaching: An observation scheme*, „TESOL '83” 1984, nr 83, pp. 231–252.

¹² M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii...*, s. 79.

lub ich lekceważenia. Niektórzy badacze jako wadę tej metody wymieniają jej ograniczenia pod względem możliwości poznawczych – wiarygodność wyników zależy w dużej mierze od osobistych zdolności samego obserwatora. Błędy ludzkie mogą być spowodowane wieloma czynnikami – brakiem obiektywizmu obserwatora, rejestrowaniem przez niego tego, to mu się wydaje, że się wydarzyło, jego założeniami, ograniczeniami ludzkiej pamięci. Nieprawidłowości mogą się również pojawiać w wyniku dokonywanej przez badacza selekcji danych interpretacyjnych, zwracania większej uwagi na niektóre fakty, a pomijania innych, rozumienia swoich spostrzeżeń zgodnie ze znanymi teoriami lub w stosunku do doświadczenia życiowego badacza. Można w tym wypadku również mówić o pewnej stronniczości badacza, bowiem nikt z nas nie jest wolny od osobistych sympatii czy antypatii. Poważnym problemem związanym z obserwacją jest czasochłonność tej metody – z jednej strony sam proces obserwacji musi być dokonywany w dłuższym czasie, z drugiej zaś – rejestrowanie i interpretacja danych są również długotrwałe. Może się więc zdarzyć, iż niecierpliwy badacz dokona przedwczesnej interpretacji obserwowanych danych, nie czekając, aby je sprawdzić i porównać rezultaty. Obserwacja skutkuje również ogromną ilością danych, badacz musi więc wiedzieć, kiedy jej zaprzestać i jak przeanalizować zgromadzone informacje. Konsekwencją nagromadzenia informacji może być ich niekompletność i niedokładność ich rejestrowania, co często wynika po prostu z ograniczeń pamięci ludzkiej i zbytniego do niej zaufania. Bardzo poważnym uchybieniem w obserwacji jest to, że zakłada postrzeganie „tu i teraz”, nie dopuszczając wpływu czynników zewnętrznych, takich jak np. sytuacja domowa ucznia czy realia życia badacza. Stąd konieczność wspomaganie obserwacji innymi metodami badawczymi, np. wywiadem. Z drugiej strony poprawnie przeprowadzona obserwacja ma kilka cennych zalet. Najbardziej oczywistą z nich, wynikającą z samej jej istoty, jest to, iż umożliwia bezpośrednie poznanie zachowań i reakcji uczniów w naturalnych warunkach i sytuacjach (w opozycji do badań i testów psychologicznych w sztucznie stworzonej scenarii). Może być przeprowadzona w klasie, podczas lekcji, co znacznie ułatwia zadanie, jeśli badaczem jest sam nauczyciel. Ponadto poprawna obserwacja (zwłaszcza usprawniona o techniczne środki przekazu) skupia się na faktach, a nie osądach czy wrażeniach. Obserwacja jest idealną metodą we wstępnej fazie badań naukowych. Początkowo bowiem badacz stara się obserwować wszystkich uczniów pod każdym niemal względem. Z biegiem czasu zaczyna dostrzegać wyróżniające się zachowania czy reakcje i koncentruje się właśnie na nich. Ułatwia to postawienie hipotezy roboczej czy wprowadzenie w niej poprawek właśnie na początkowym etapie badań. Obserwacja pozwala na uzyskanie takich informacji o uczniach, których zdobycie jest niemożliwe przy zastosowaniu innych metod. Czasami wynika to z zupełnie prozaicznych przyczyn, np. nie sprawdzą

się ankiety czy testy w przypadku uczniów klas pierwszych, którzy nie umieją czytać czy pisać. Czasami jednak pewnych rzeczy nie da się po prostu zbadać innymi metodami, zwłaszcza jeśli mamy na myśli analizę zachowań czy reakcji na konkretne sytuacje. Przykładowo dzięki obserwacji uczestniczącej na lekcjach językowych możemy przekonać się, co wyzwala dobrowolną komunikację, a co ją utrudnia, jak uczniowie reagują, kiedy popełnią błąd w wypowiedzi ustnej czy jak zachowują się, kiedy nauczyciel ten błąd wskaże i poprawi. Dodatkowo obserwacja może być uzupełnieniem czy dopełnieniem innych metod badań, a także umożliwiać weryfikację informacji zdobytych za ich pomocą. Najważniejszą jednak dla samego nauczyciela zaletą obserwacji jest to, że sprzyja ona ciągłemu rozwojowi jego pracy dydaktyczno-wychowawczej i zwiększa świadomość badacza w zakresie własnego warsztatu metodycznego. Zachowania i reakcje uczniów są bowiem bezpośrednim odzwierciedleniem jego braków czy niedociągnięć w procesie edukacyjnym lub są oddźwiękiem jego sukcesów. Obserwacja może wspomóc wybór właściwych metod i technik nauczania oraz materiałów edukacyjnych, a także jest przydatnym narzędziem w ocenie efektywności przyjętej przez nauczyciela roli.

7. Podsumowanie i implikacje glottodydaktyczne

Reasumując, obserwacja uczestnicząca polega na gromadzeniu, rejestrowaniu i interpretowaniu zaobserwowanych danych w sposób celowy, planowy, systematyczny, selektywny i możliwie obiektywny. Przez jednych traktowana jest jako oddzielna metoda badań, przez innych niedostatecznie doceniana ze względu na ograniczenia, swoją czasochłonność i nieuchronne zagrożenie błędem ludzkim. W badaniach glottodydaktycznych natomiast, jak dowiodły przytoczone badania, obserwacja jest niezwykle istotna, jako że odbywa się w naturalnych warunkach i prowadzi do bardzo cennych wyników. Poprawnie przeprowadzona, systematyczna obserwacja pozwala nauczycielowi na uzyskanie znaczącego wglądu i rozeznania w tym, co dzieje się w klasie. Umożliwia również edukatorom zdobycie pomysłów na przyszłe lekcje, materiały czy zasoby, pomaga podjąć decyzję, jak i kiedy oceniać i testować uczniów. Kieruje uwagę pedagogów na stosunki panujące w zespole rówieśniczym – na podział ról, rozkład władzy, związki pomiędzy uczniami, uczniami a nauczycielem czy uczniami a środowiskiem (warunkami i sytuacją). Pozwala zaś przede wszystkim na dokonanie autorefleksji na temat własnej pracy dydaktyczno-wychowawczej, uzyskanie informacji zwrotnej o własnych sukcesach i porażkach oraz wprowadzenie niezbędnych zmian.

Bibliografia

- Aleksandrowicz-Pędich L., *Międzykulturowość na lekcjach języków obcych*, Białystok 2005.
- Allen P., Fröhlich M., Spada N., *The communicative orientation of language teaching: An observation scheme*, „TESOL '83” 1984, pp. 231–252.
- Cybulska D., *Wykorzystanie metody obserwacji w naukach społecznych*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2 (6), s. 20–31.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2001.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 2001.
- Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1998.
- Spradley J.P., *Participant Observation*, New York 1979.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2005.
- Vidich A.J., *Participant observation and the collection and interpretation of data*, „American Journal of Sociology” 1955, vol. 60, no. 4, pp. 354–360.
- Zuniga M., Simard D., *Observing the interactive qualities of L2 instructional practices In ESL and FSL classrooms*, „Studies In Second Language Learning and Teaching. SLLT” 2016, vol. 6, no. 1, pp. 135–158.